

ЎҚУВЧИЛАРИДА МАНТИҚИЙ ФИКРЛАШНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА СИНФДАН ТАШҚАРИ ИШЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ МЕТОДИК ИМКОНИАТЛАРИ

Э. М. Худойназаров

Урганч давлат университети катта ўқитувчиси

А. Б. Бобожонов

Урганч давлат университети ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада ўқувчиларда мантиқий фикрлашни ривожлантиришда синфдан ташқари ишлардан фойдаланишнинг методик имкониятлари баён қилинган.

Калит сўзлар: синфдан ташқари ишлар, фикрлаш, мантиқий фикрлаш, ижодий фикрлаш, фикр, ақл, сезги.

ABSTRACT

This article describes the methodological possibilities of using extracurricular activities in the development of students' logical thinking.

Keywords: extracurricular activities, thinking, logical thinking, creative thinking, thinking, intellect, intuition.

КИРИШ

Маълумки, ҳозирда шахсга йўналтирилган таълимнинг диққат марказида биринчи ўринда бола таълим ва тарбияси туради. Хурфикрлик, инсонпарварлик, юксак ахлоқий ва ижодкорлик фазилатлари инсон маданиятининг даражасини белгиловчи фазилатлардир. Ҳар бир инсон шахс сифатида шаклланар экан, унда ўз кучига ишонадиган, ўзида мавжуд бўлган потенциал имкониятларни амалга ошира оладиган ижодкорлик фазилатларни юзага чиқарувчи ҳолатлар содир бўлади.

Ҳозирги ижтимоий-маданий ҳаётда таълимни инсонпарварлаштириш жамиятимизда яшаётган инсонларнинг педагогик-психологик фикрлашларига боғлиқдир. Шахснинг фикрлаши – бу инсонга хос тушунча бўлиб, жамиятда содир бўлаётган янгиликлар ва ўзгаришларга фаол кириша олиш муносабати билан

белгиланади. Инсон фақат эркин фикр эгаси сифатида қадрланади. Боланинг олдиндан шаклланмаган дунёқараши аста-секин унинг иродаси, тасаввури, ижодкорлик ва яратувчанлик каби нозик механизмлари ривожлана бориши асосида таркиб топади.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Шахсга йўналтирилган ўқув вазиятларининг аҳамиятли томони шундан иборатки, у инсоннинг моддий-маънавий қадриятларни ўзлаштиришга, маданият даражасини ривожлантиришга чорлайди. Таълим ва тарбияга ижодий ёндашув асосида шахсга йўналтирилган таълимни амалга ошириш учун ҳар бир инсон субъект сифатида қаралиб унинг ҳаётий фаолияти эҳтиёжлари қондирилади.

Ҳозирги вақтда шахс ижодкорлигига эътибор, ижтимоий талаб кучаймоқда. Ўқувчиларнинг мантиқий фикрлашини ривожлантириш умумтаълим мактабларининг долзарб масалаларидан биридир. Шахснинг ўз имкониятларини, ўзлигини намоён қила олиш, қобилиятларини юзага чиқара олиши, эркинликка интилиши - инсон ҳаётининг турли даврларида рўй бериши мумкин бўлган жараёндир. Тараққиётга интилиш, ўз дунёқарашини кенгайтириш, бўлаётган воқеа ва ҳодисаларга ўз муносабатини билдира олиш қобилиятини ошириш ҳар бир инсонга хос бўлган хусусиятдир.

Чет эл педагог ва психологлари: Дж. Гилфорд, Е.П. Торранс, Л. Термен, Р. Стернберг, М. Воллах, Данилова В.Л., Гальперин П.Я., Калмыковалар ўқувчиларнинг ижодий тафаккурини ривожлантириш соҳасида тадқиқот ишларини олиб бориб назарий жиҳатдан асослаганлар ва бу тадқиқот жараёни давом эттирилмоқда. Бунда асосий эътибор ўқувчиларнинг ижодий фаолияти, яъни ижодий фикрлаш оламига қаратилади.

Ўқув жараёни ўзининг муайян босқичларига эга. Ўқувчилар мантиқий фикрлашини ривожлантиришда синфдан ташқари ишларни ташкил қилиш алоҳида ўрин эгаллайди. Синфдан ташқари ишларни ташкил қилиш масаласи бир нечта изланувчилар томонидан назарий ва методик жиҳатдан асосланган.

Синфдан ташқари ишларни ташкил қилишнинг мақсади нафақат билимларни ўзлаштириш, балки уни қўллаш йўллари хам излаш кўникмасини ҳосил қилади. Бу жараёнда ўқувчиларнинг интеллектуал, мотивацион, эмоционал ва бошқа соҳаларини ривожлантириш имкониятлари вужудга келади. Шунга кўра

синфдан ташқари ишларни ташкил қилиш ёрдамида ўқувчиларнинг умумий ривожланишига эришилади.

Умумий ўрта таълим мактабларида таълимни синф-дарс шаклида амалга ошириш кенг тарқалган. Таълимни ташкил этиш турлари жамият манфаатларига мос ҳолда пайдо бўлган ва ривожланган. Дастлабки даврларда таълим бериш ишлари одамларнинг меҳнат фаолияти, турмуши билан боғланган ҳамда билим бериш, ўргатиш фаолияти алоҳида алоҳида ташкил этилган. Билим олиш эҳтиёжининг кучайиши баробарида таълим мазмуни, ўқув жараёнининг мураккаблашуви, ўқувчиларни гуруҳ - гуруҳ қилиб ўқитишни тақозо қилган. Бу эса ўқитувчилар тайёрлаш заруриятини кучайтирган. Натижада ўқитишнинг муайян ташкилий шакллари вужудга келиб, синф-дарс тизими пайдо бўлган. Дастлаб таълимнинг ташкилий шакллари Ал – Форобий томонидан тавсифланган. Унинг “Фан ва ақл заковат” асарида фанларни гуруҳларга бўлиб ўқитиш, тарбиявий моҳиятни ўйлаб масалаларига эътибор берилган.

Шу билан бир қаторда таълим муассасаларида ўқитишнинг тажриба ишлари, амалий машғулот, синфдан ташқарида факультатив машғулотлар, тўғараклар, семинар, тренинглари, давра суҳбати, экскурсиялар, маъруза, видеоконференция каби шакллари ҳам ташкил этилади.

Синфдан ташқари ишлар – 1) ўқув тарбиявий ишнинг таркибий қисми, ўқувчиларнинг бўш вақтини ташкил этиш шакли; 2) дарсдан ташқари вақтда ташкил қилинадиган машғулотларни ифодаловчи тушунча [3].

Бу жараёнда ўқитувчининг анъанавий тушунтириш услуби, ўқувчининг репродуктив фаолияти ҳам, масалаларни қўйиш, машқлар бажариш ҳам назарда тутилади. Ўқув жараёнидан фарқли равишда фанларни ўргатишни ташкил қилиш ҳар-хил қизиқарли муаммолар қўйишни ўз ичига олади. Ўқув муаммоларини мунтазам равишда ечиб бориш ушбу жараённинг характерли белгиси ҳисобланади. Чунки бу йўналишдаги барча таълим методлари тизими ўқувчини умумий, индивидуал қобилиятларини ривожлантиришга йўналтирилган. Шунга кўра синфдан ташқари ишларни ташкил қилиш ўқувчиларнинг мантикий фикрлашини ривожлантиришга асос бўлади.

Синфдан ташқари ишларни ташкил қилишда ўқувчиларнинг мунтазам мустақил изланувчан фаолиятини ташкил қилиш билимларни ўзлаштириш билан биргаликда амалга оширилади. Барча ўқитиш методлари аниқ ва ташхисланувчи ўқув мақсадларини қўйиш ва муаммоли таълим тамоиллари асосида шакллантирилади.

Ўқитувчи ва ўқувчининг ўзаро муносабатларини вужудга келтириш жараёни таълим олувчиларнинг фикрлашини ривожлантиришга йўналтирилиб ихтиёрийлик тамойилига асосланади.

Бошланғич синфларда синфдан ташқари ишларни ташкил қилишда қизиқарли топшириқлардан фойдаланиш таълим жараёни субъектлари учун фойдали бўлиб, уларни муайян муаммо устида мустақил фикрлаш, масалаларни таҳлил қилиш, масъулиятни ҳис этиш, уларни ечиш устида мустақил фаолият кўрсатиш, мазкур муаммо устида шахсий нуктаи назарини шакллантириш, гуруҳ ва жамоа бўлиб ишлаш, фаолиятни режалаштириш ва ривожлантиришга ўргатади.

НАТИЖАЛАР

Таълимда синфдан ташқари ишларни ташкил қилиш орқали ўқувчи олдида муаммоли вазиятлар ҳосил қилинади. Муаммоли вазият ўқув ёки амалий вазият орқали ҳосил қилиниб, у икки гуруҳдаги таркибий қисмлардан ташкил топади: маълум ва номаълум элементлар. Муаммоли вазият – интеллектуал зўриқиш ҳолатини ифодалайди, бунда инсон бу ҳолатдан чиқиб кетишга, унга ечим топишга эҳтиёж сезади. Муаммоли вазият, бу инсондан танлаш заруриятини, қарор қабул қилишни талаб этади. Бу “муаммоли вазиятдаги фикрлашнинг бошланишидир” – деб таъкидлайди С.Л.Рубинштейн. Шунинг учун муаммоли вазият ўқувчиларни мантиқий фикрлашини фаоллаштиришнинг асосий воситаларидан биридир. Муаммоли вазият кўпинча ахборот, берилган маълумотлар чекланган ва бундай ҳолда бир нечта ечим вариантлари мавжуд бўлганда вужудга келади.

Муаммоли вазият қандай ҳосил қилинади, деган саволга қуйидагича жавоб бериш мумкин. Умумий қоида: ахборотдаги, ҳаракат усулларидаги қарама-қаршилиқлар, сабаб-оқибат алоқалари аниқланади. Бир нечта қарама-қаршилиқларни келтирамиз, масалан:

- далилларнинг мавжудлиги ва уни изоҳлаш зарурияти;
- кундалик ҳаётдаги тасаввурлар ва далилларнинг илмий талқини ўртасидаги номутаносиблик;
- математик билимларни аниқ шароитларда қўллаш зарурияти билан боғлиқ қарама-қаршилиқлар;
- дастлабки маълумотларни чекланганлиги кабилар.

Муаммоли вазиятлар қуйидаги усуллар ёрдамида ҳосил қилинади:

- ахборотларни ойдинлаштириш (таянч билимлар);
- далилларни ўзаро таққослаш, уларни таҳлил қилиш, ўқувчилар олдига савол ва топшириқлар қўйиш.

“Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси”да “Умумий ўрта таълим сифатини тубдан ошириш, чет тиллар, информатика ҳамда математика, физика, кимё, биология каби бошқа муҳим ва талаб юқори бўлган фанларни чуқурлаштирилган тарзда ўрганиш” вазифаси белгиланди. Мана шу вазифани амалга ошириш мақсадида бошланғич таълимда синфдан ташқари ишларни ташкил қилишда бошланғич синф ўқувчиларининг мантиқий фикрлашини ривожлантиришга қаратилган такомиллаштирилган машқлар тўпламини тузиб чиқдик. Бунда асосий йўналиш қилиб ўқувчиларнинг мантиқий фикрлашини ривожлантиришда мақсадга йўналтирилган оғзаки машқлар ва саволлар белгиланди. Яъни, ўқувчи нутқини ривожлантириш, билимларни осондан қийинга тамон тизимли ўргатиш, ўрганилган маълумотларни қайта-қайта такрорлатиш орқали билиш фаолиятини шакллантириш ва ривожлантириш.

Энди бошланғич синф ўқувчиларининг мантиқий фикрлашини ривожлантиришда синфдан ташқари иш турларини методик имкониятларини қараб чиқамиз.

Тўғарак иши, танловлар, сеҳрли квадратлар тузиш, интеграциялашган топшириқлар, гугурт чўплари орқали мантиқий фикрлашни ривожлантирувчи топшириқлар, ўзбек халқ мақолларини ўрганиш, бошланғич таълимда шеърый ёндошувдан фойдаланиш, математик бошқотирмалар, топишмоқлар каби синфдан ташқари дарс машгулотларидан фойдаланишимиз мумкин.

ХУЛОСА

Фалклорлар, лабиринт, миқдорлар билан боғлиқ қизиқарли топшириқ ва маълумотлар, 3x3 кубик рубикни йиғишни ўрганиш, оммавий тадбирлар, экскурсиялар, тарихий мантиқий масалалар, фокуслар, ўйинлар, софизмлар, эртақлар, яшаш ва ўлчашга оид мантиқий масалалар, буюк кишиларнинг ибратли фикрлари каби кўплаб машқлар мавжудки буларни бошланғич таълимда тўлақонли ва ўринли ўргатиш ўқувчиларда мантиқий фикрлашини ривожлантириш муаммосини самарали ечими бўлади ҳамда, коммуникатив компетенциясининг ривожланишга асос бўлади.

Бошланғич синф ўқувчиларининг мантиқий фикрлашини ривожлантиришда узвийлик тамоилига

асосланган тизимли ёндошувни оқилона қўллаш зарур. Биз мантикий ривожлантириш мақсадига йўналтирилган бошланғич синфлар учун синфдан ташқари иш топшириқлар тўпламини ишлаб чиқдик. Бу топшириқлар ўзимиз танлаган муаммонинг самарали ечимини таъминловчи манба деб ҳисоблаймиз.

REFERENCES

1. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М.: Педагогика, 1991. 479 с. 28
2. Кайковус. Қобуснома. – Тошкент: Истиқлол, 1994. -321 бет. 60
3. Педагогика. Энциклопедия. III жилд. жамоа // Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2017. – 400 б.
4. Савенков А.И. Маленькие исследователи в реальной жизни // Дошкольное образование. № 7-2004. С. 6 -19.